

Sviger typografernes kønsmoral?

eller: skal horeunger godkendes?

Af Erik Dal

I kataloget over de udvalgte bøger fra 1970 hedder det om et stateligt kunsthistorisk værk tilrettelagt af Ellegaard Frederiksen: Det er rart at se, at man selv i et sådant værk ser stort på »horeunger«.

Nu ved vi alle, at typografsproget foruden sine specielle ord som geviert og udslutning og wireside også har særlige betydninger af daglige ord som skydning og spids og steg og fisk. Og intet af disse ord er vel så iøjnefaldende som *horeunge* – der virkelig ikke har noget andet navn, medmindre man vil sige »udgangslinie øverst på en side«. Mange vil vide, at »indrykket linie nederst på en side« hedder »fransk horeunge«, altså en skabning, som nok er uønsket, men åbenbart lidt mere undskyldelig end den »rigtige«. Og mange vil fra korrekturer kende de indtrykte meddelelser om, at en side er »1 linie for lang« – måske med en horeunge trykt på hovedet i marginen, så selv den mindre typografikyndige forfatter indser, at der må gøres et eller andet.

Hvorfor er det så forfærdeligt at lade en ufuldstændig linie stå øverst på en side, at man gennem flere århundreder næppe vil finde det i blot nogenlunde velplejet bogtryk? Og hvorfor er man i disse år ved at acceptere, hvad der hidtil har været en forsyndelse, der simpelthen *skulle* undgås?

Ja, forklaringen er jo gerne den, at det trykte areal, klummen, er *smukkeste*, når den rektangulære form er respekteret, ikke forflygtiget ved at hjørnerne mangler. Og som støtte for denne æstetiske forklaring kan man påberåbe sig dels den tidlige funktionalismes afskaffelse af indrykninger overhovedet, eller ihvertfald brug af mindre indrykning end før gængs – dels den i vore dage næsten gennemførte brug af ikke-indrykning ved første linie i et kapitel eller efter et mellemrum (en praksis der kan give sære resultater, hvis et kapitel begynder med flere helt korte replikker i hver sin linie).

Men lidt mystik er der nu ved sagen. For tænker man sig en

En horeunge er en linie, der er trykt øverst på en side, og som er ufuldstændig. Den er en fejl, der skyldes, at linien er blevet afkåret af en fejl i trykningen. En horeunge er en fejl, der skyldes, at linien er blevet afkåret af en fejl i trykningen. En horeunge er en fejl, der skyldes, at linien er blevet afkåret af en fejl i trykningen.

En horeunge er en linie, der er trykt øverst på en side, og som er ufuldstændig. Den er en fejl, der skyldes, at linien er blevet afkåret af en fejl i trykningen. En horeunge er en fejl, der skyldes, at linien er blevet afkåret af en fejl i trykningen. En horeunge er en fejl, der skyldes, at linien er blevet afkåret af en fejl i trykningen.

text med mange korte afsnit (især replikker på et par liniers længde), så vil man meget let kunne få en afsluttende linie nederst på en side og derfor indrykning øverst på den følgende. I så fald mangler nederste højre og derpå øverste venstre hjørne af det ideelle satsspejl; ja man kan med en ganske kort replik øverst på siden risikere, at hverken venstre eller højre hjørne er fyldt ud. Dette er altsammen tilladt. Hvorfor i alverden skal det da være så slemt, at øverste højre hjørne er tomt, når det venstre er etableret? Det er da en fastere form, end hvis begge mangler. Tilsvarende forneden på siden.

Forklaringen må vel være den, at horeungen ikke bare generer af æstetiske grunde, men nok så meget fordi den skærer en halv linie, ja måske kun et par ord, af den *mening*, der ellers var lige ved at slutte på foregående side. Og for den franske horeunges vedkommende: at man næsten er nede af siden, men lige skal tvinges til et tilløb i én linie, inden man går over på næste side. De fleste tilrettelæggere vil være fornøjede, når satsen nogenlunde af sig selv fordeler sig, så ny side begynder ved nyt tekstafsnit, selvom det ingenlunde gavner sidernes skarpe facon.

Hvordan det nu er eller ikke er, så har horeunger været forbudte og franske dito betragtet som en nødhjælp, der kunne risikere påtale af tidligere åringers jury. Og hvad så? Ja, sætter og tilrettelægger måtte ved bogens ombrydning sysle uendeligt med at fjerne de horeunger, som den naturlige opstilling af teksten nu af sig selv frembrød. Man måtte flytte linier måske henover flere sider, man måtte nysætte måske flere linier for at hale en ganske kort udgangslinie op, eller man måtte skrive de sidste vendinger om for enten at få forkortet det lille uvæsen bort eller at få den udvidet hen i næste linie, så øverste linie blev fuld. Men tekstændringer går jo kun, hvis man selv er forfatter, eller hvis man kan få tag i ham – man kan jo ikke ringe til himlens nummer og få brødrene Ørsted eller Georg Brandes til at skrive deres udgange om.

I visse kredse har det været skik at flytte en hel, fuld linie henover den famøse unge. Derved blev den foregående side en linie for kort, og dette kompenserede man ved at nedlægge tilfældige extra mellemrum mellem denne sides afsnit. Denne udvej har altid forekommet mig fantastisk, da den jo totalt splitter sidens og dermed dobbeltsidens regelmæssighed og ødelægger »registret« – atter et kendt ord i typografisk særbetydning: den regelmæssige

En af de forfatterne af et af de i forrige nummer nævnte bøger har skrevet en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år.

Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år.

Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år.

Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år.

Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år. Den er en af de mest interessante og interessante bøger, som jeg har læst i mange år.

af den danske sprog- og litteraturhistorie. Det er en af de mest interessante og vigtige bøger, som er udkommet i Danmark. Den er skrevet af en af de mest kendte og anerkendte sprog- og litteraturhistorikere i Danmark, nemlig af den lærde og videnskabsmand, som har været en af de mest aktive og virksomme i den danske sprog- og litteraturhistorie. Bogen er en af de mest interessante og vigtige bøger, som er udkommet i Danmark. Den er skrevet af en af de mest kendte og anerkendte sprog- og litteraturhistorikere i Danmark, nemlig af den lærde og videnskabsmand, som har været en af de mest aktive og virksomme i den danske sprog- og litteraturhistorie.

overensstemmelse mellem liniernes plads på for- og bagsiden af et trykt blad.

Andre har foretrukket at gøre den pågældende side en linie kortere; eventuelt den modsatte side ligeså; eller måske en linie længere. Det er da mere acceptabelt, især hvis sidetallene ikke står forneden. Og er der tale om en kort horeunge, hvad sker der så ved at lade den hænge forneden på den foregående side? Ikke meget.

Hvorfor er man da ved at blive mere tolerant?

Det hænger vel først og fremmest sammen med, at man i hånd-satsens tid alligevel ofte måtte foretage betydelige manuelle justeringer af hver linie, når den var ved at være færdigsat. Og prisen på arbejdskraft gjorde det ikke uoverstigeligt at revidere et par linier eller tre, hvis man derved kunne knibe en horeunge ind – man satte jo side for side og vidste med det samme, at man var ved sideskiftet. Tilmed brugte man dengang meget rigelige ordmellelrum, der gjorde satsen mere elastisk for rettelser.

Med maskinsatsen ændredes sagen. Som bekendt skal man i liniestøbt sats nysætte enhver linie, hvori der er krævet blot den mindste rettelse, og i et vist antal af disse nye linier kommer der efter naturlovene nye fejl. Det er derfor ikke blot en udgift, men en ærgerlig fejlkilde at skulle nysætte fejlfri linier bare for at knibe en horeunge op. Og ændringen foregår vel at mærke først på korrekturstadiet, for når den løbende sats maskinsættes, aner sætteren ikke, hvor siden skal skifte i det færdige produkt.

Vigtigt var det endvidere, at man i stigende grad kom ind på den såkaldt knebne sats, dvs. sats med små ordmellelrum, der ikke giver de iøjnefaldende huller i satsbilledet, som den løse sats før og delvis efter 1900 frembød. Når satsen på den måde bliver mindre elastisk, er det straks lidt af en affære at skulle omsætte linier. Dr. R. Paulli har fortalt et eksempel, hvor et glemt komma, der måtte indsættes, krævede ni linier ny sats: den var så kneben, at man for kommaets skyld måtte flytte en hel stavelse til næste linie, og så gik den vilde jagt.

På den måde nåede man til den første indrømmelse: at hvis sidste linie i et afsnit var fuld, kunne den accepteres øverst på en side. Allerede dette vakte bekymring, hvad der vist må kaldes overforsigtighed – man har jo i slige tilfælde *begge* klummens øvre hjørner i behold og kan kun ved den stakkels indrykkede linie 2 erkende, at linie 1 vist egentlig var en slags horeunge.

af den danske sprog- og litteraturhistorie. Det er en af de mest interessante og vigtige bøger, som er udkommet i Danmark. Den er skrevet af en af de mest kendte og anerkendte sprog- og litteraturhistorikere i Danmark, nemlig af den lærde og videnskabsmand, som har været en af de mest aktive og virksomme i den danske sprog- og litteraturhistorie.

Samtidig med denne (begrænsede) tolerance fulgte en lettere kurs overfor franske horeunger. Men hvor tungt fagfolkene tog det, kan læses i en polemik i De grafiske Fag 1954, hvor Ellegaard Frederiksen som fader til franske horeunger, i Bogvennen såmænd, blev hårdt kritiseret af Aksel Danielsen og forsvaret af C. Volmer Nordlunde, hvorefter ti typografer, nærmest fagets top-ti, i en formelig adresse gik i rette med denne valenhed. Flere af dem lever heldigvis endnu og er stadig topfolk – mon de ville vedgå den rystede og forargede tone i deres gamle forsvar for hellige principper?

Juryens accept af ovennævnte bog fra 1970 gælder iøvrigt kun disse *fulde* førstelinier. Men i de sidste år er det blevet værre endnu. Vore to største forlag, Lademann og Gyldendal, har i interne instruxer til deres bogtrykkerforbindelser meddelt, at virkelige horeunger, altså ikke-fyldte førstelinier, kan accepteres i de fleste bogopgaver. Motiveringen er klar nok: Med stigende industrialisering af bogfremstillingen bliver det mere og mere bekosteligt, i mange tilfælde umuligt, at foretage den individuelle behandling, som horeunger hidtil har måttet have i passagen gennem en redaktør eller papirombryder. Kampen synes ikke mere ulejligheden værd, undtagen hvor særlig fine opgaver skal løses. Computertyret fotosats (med påfølgende offsettrykning) har yderligere fjernet produktet fra håndværket. Man kan lære computeren meget i retning af overskriftplacering, ombrydning etc., men selvom man kunne lære den at undgå horeunger, ville det ikke være økonomisk muligt at gøre den dyre proces om for sådannes skyld – man må leve med dem, ligesom man i aviserne må leve med, at computeren mekanisk deler ord således at een konsonant går til den flg. stavelse, oplevet eksempel: gra-valvor!

Typografernes interne reaktion har været kraftig, men den praktisk-økonomiske motivering vil naturligvis(!) give udslaget, så vi må vænne os til de små stød, verden giver – også i form af horeunger. Og en skønne dag glider ordet ud af det ikke historisk-orienterede fagsprog, nemlig når udgangslinier øverst på siden ikke er mere besynderlige end alle andre udgangslinier.

Hertil kommer endelig, at man idag ofte bruger »løs bagkant«, dvs. uregelmæssig udgang i højre side, som man kunne se det i Bogvennen 1968–70. Dette skulle indebære færre orddelinger og indebærer ihvertfald regelmæssige ordmellemlum. Løs bagkant er et stående diskussionsemne, der ikke skal tages op her. Men eet

Denne bog er trykt på et papir, der er fremstillet af træ. For at beskytte miljøet er træet behandlet med en miljøvenlig behandling. Den trykkes på en trykpress, der er miljøvenlig. Den trykkes på en trykpress, der er miljøvenlig. Den trykkes på en trykpress, der er miljøvenlig.

Denne avis er trykt på et papir, som er fremstillet af træ. Det er et naturligt materiale, som er let og behageligt at læse på. Det er også et miljøvenligt materiale, som er godt for miljøet. Vi har valgt at bruge dette papir, fordi det er et godt valg for os og for vores læsere. Vi håber, at du vil lide at læse på dette papir. Hvis du har nogle kommentarer eller foreslåelser, er du velkommen til at kontakte os. Vi vil gerne høre fra dig.

kan siges sikkert: at hvis sidens linier ikke ender på noget bestemt sted, så taber det i nogen grad mening at slås om sidens første linie – så kan man ihvertfald kun bekæmpe horeunger udfra ræsonnementer om tekstens naturlige hvilepunkter.

De menneskebørn, der er frugt af uægteskabelige forbindelser, er idag mindre belastede af moralsk forargelse og social misplacering end før. Det grimme ord horeunge om sådanne børn hører måske allerede fortiden til. Den voxende liberalitet kommer nu også de mindre regelbundne møder mellem to bogsider til gode. Hvilke fordomme vil holde længst? og hvad tabes eller vindes, når moralbegreberne ændres? Der er nok at spekulere over. En skønne dag kommer der måske også horeunger i bøger, der er tilrettelagt eller redigeret af

Erik Dal